

PODNĚTNÁ MONOGRAFIE (recenze)

ALENA MIKULÁŠKOVÁ

HREŠKOVÁ, Sylvia: *Židovská minorita na území Zemplína*. Nitra: UKF, 2021. 98 s.

V roce 2021 byla vydána velmi podnětná monografie Sylvie Hreškové, interní doktorandky Ústavu středoevropských jazyků a kultur FSS UKF v Nitře, nazvaná *Židovská minorita na území Zemplína*.

Jak autorka píše v *Úvodu*, vybrala si právě region Zemplína, protože je multietnický a vedle Slováků, Rusínů a Maďarů zde žilo mnoho židovských komunit. Prostřednictvím metody „oral history“ nabízí „autentické svědectví jednotlivých židovských hrdinů“ (5). Využívá také literární a filmová díla, archivní prameny a memoáry. Monografie obsahuje rovněž návrhy kulturně-osvětových činností spojených s problematikou šoa v tomto regionu.

V kapitole *Vymedzenie územia Zemplínskeho regiónu* autorka přirozeně situuje území Zemplínského regionu do nejvýchodnější části Slovenska a rovněž uvádí, že název je odvozen od „zemných hradov“ („zem-plin“, 7) a že jeho hranice tvoří řeky a pohoří. Je rozdělen na dva samosprávné kraje – Horný a Dolný Zemplín. Jejich popis je bezesporu faktograficky velmi zajímavý pro poučené laiky, neboť autorka představuje mj. kulturní památky a turistická centra obou krajů, kupř. Vihorlatské muzeum v Humenném, vodní přehradu Domaša či Muzeum moderního umění Andyho Warhola (otevřené 1. září 1991 jako první ve světě a stále jediné v Evropě). Autorka v souvislosti s tím dodává, že rodiče známého umělce, který o sobě tvrdil, že pochází „odnikadiaľ“ (9), pocházeli z obce Miková a byli rusínského původu. Turistickým centrem „dolnozemplínskeho“ kraje je známá Zemplínska Šírava, z tohoto regionu pochází také tokajské víno proslulé ušlechtilou plísní. Jak autorka uvádí, milovník hudebních nástrojů by neměl minout ani Múzeum gitár v městě Sobrance (jediné v Evropě). V obou krajích lze navštívit i mnoho dalších unikátních muzeí a skanzenů.

Ústřední část monografie tvoří kapitoly věnované samotným dějinám Židů tohoto regionu. Autorka v úvodu kapitoly *Dejiny Židov v oblasti Zemplínskeho regiónu* objasňuje nejprve klíčové pojmy jako kulturní dědictví a kultura, kterou dělí na tradiční, autonomní a heteronomní. Poslední oblast kultury je nejmladší pojem, představuje každodenní život městských mas, resp. zabezpečení jejich zábavy. Autorka dále připomíná, že se v tomto regionu proplétají kulturní tradice Rusínů, kteří se sem přistěhovali koncem 14. století, Slováků a Židů, kteří se sem začali stěhovat od poloviny 17. století, také Ukrajinců a Maďarů. O početnosti židovské populace svědčí mj. to, že pouze ve městě Snina žilo (okresní město v Prešovském kraji s cca 19 000 obyvateli) před holocaustem 387 osob. O autorčině přístupu svědčí podrobná pasáž o každodenním životě židovské komunity a systému vzdělávání, „cheder“ (základní škola) a „ješiva“ (rabínská škola pro vyšší vzdělání). Zdůrazňuje, že jednotlivá etnika spolu žila v relativním míru a respektovala se – přesněji řečeno do 18. dubna 1939, kdy se začala uplatňovat tvrdá protizidovská omezení, navenek reprezentovaná povinným označením třicentimetrovou žlutou páskou na levém rameni, později šesticípou Davidovou hvězdou. Autorka zde i v dalších pasážích knihy nerelativizuje krutost slovenského obyvatelstva vůči svým židovským spoluobčanům. Na str. 16 cituje vzpomínku Mirjam Rubinové na chování slovenských dětí: „Na uliciach nás zastavovali deti. Perom alebo ceruzkou skúšali, či sú naše pásky prišité dostatočne. Keď zistili, že niektoré pásky sú len navlečené, veľmi nás bili.“ Uvádí však také, že 700 osob nežidovského původu bylo od roku 1963, kdy se tento titul začal udělovat, poctěno oceněním „Spravodliví medzi národmi“ za poskytnutí pomoci a úkrytu

židovskému obyvatelstvu. V poslední části kapitoly o dějinách Židů v tomto regionu autorka velmi podrobně a pečlivě uvádí data transportů, počet odvečených i zahynuvších v různých táborech. Tyto hrůzy přežilo jen malé procento Židů, mezi nimi také rodačka z Humenného Blanka Bergerová, která sugestivně vzpomíná na hrůznou atmosféru doby: „Príbeh môjho života je sledom skutočností, ktoré nie je ľahké opísať. Človek, čo nežil vtedy na Slovensku, ich len veľmi ťažko pochopí. Ako opísať pocity beznádeje, prenasledovania, bezvýchodiskový stav, keď ste vo svojej domovine lovení ako divá zver? Smrť vám visí nad hlavou nielen doma, ale aj vo všetkých okolitých krajinách. Keď nevedno, či je lepšie ujsť alebo ostať, pričom jediným vašim spojencom je vrtkavé šťastie. Neraz ma zachránila len moja intuícia“ (18).

V ďalšej kapitole nazvané *Monumenty židovstva* autorka jako by stavěla pomníky těm, kteří hrůzy holocaustu přežili, v prvé řadě vězňům, kteří uprchli z Osvětimi a nebyli nikdy dopadeni. Jedním z nich je sninský rodák Arnošt Rosin. Využívajíc jeho vzpomínky vydané J. Šebou r. 2017 pod názvem *Útek z pekla. Příběh Arnošta Rosina, vězně, kterému sa podarilo ujsť z Osviečimiu* autorka popisuje jeho životní příběh a potom zdařilý útek z tábora smrti společně s polským Židem C. Mordowiczem. Po překonání polské hranice se dostali na Slovensko, kde jim kromě jiných pomohli i další uprchlíci z Osvětimi – A. Wetzler a R. Vrba. Oba se dožili osvobození. Další, jejíž životní příběh je v monografii připomínán, je Gizela Lipovská Weissbergová, dožívší se 93 let. Ve svých vzpomínkách obžalovává ze zabíjení Židů nejen Němce, ale i místní – Poláky. Uvádí mj., že některé židovské rodiny Němci zatklí několikrát, než je odvezli do táborů. Vzpomíná také: „V deň, keď otca odviezli, prišlo auto a zobralo im celú úrodu obilia, nenechali im takmer nič, len zemiaky a kapustu, ináč vzali všetko.“¹ Hrůzy tábora smrti přežila i manželka režiséra Ladislava Grosmana Edita Grosmanová Friedmannová. Jak známo, oscarový filmový režisér byl rodák z Humenného, psal také povídky a novely o osudu 2 500 Židů ze svého rodného města. Poslední životní příběh je zkoncentrován v románě *Židovka* spisovatelky a žurnalistky Andrey Coddington, jež se nechala inspirovat životem Silvie Fishbaum. Silvie (v románě Sofie) vyrostla v prostředí kladoucím velký důraz na židovské zvyky, svátky a rituály, které proto kniha podrobně popisuje; lze zmínit např. šábés, pesach, bar micva. K nim nerozlučně patří specifická židovská kuchyně. Symbolem svátků jsou svíce. Někdy se laikům zdá, že jediným principem svátků je jídlo, možná proto kniha na str. 22 uvádí jeden ze židovských vtipů: „Chceli nás zahubiť, vyhladovať. Nepodarilo sa im to. Podme jest.“

V závěru této kapitoly se autorka věnuje tématu holocaustu ve filmu. Vedle bestselleru Schindlerův seznam, studie Š. Timka *Perzekúcia židovského obyvateľstva a holokaust v povojnovej slovenskej kinematografii* a připravovaného velkofilmu *Ozveny vojen* Petra Ďurišina, zpracovávajícího mj. historii banderovských útoků na slovenské Židy a komunisty a varujícího „pred zlom, pred fašizmom, ktoré sa skrýva v každom národe, v každom z nás“ (43), se autorka podrobně věnuje životopisu Ladislava Grosmana a jeho „oscarového“ díla *Obchod na korze*. Zmíněný obchod galanterií se skutečně nacházel v městě Humenné a Grosman ho nejprve využil jako dějiště povídky (pod názvem *Pasca*, čes. *Past*), přepracované na novelu, z níž se posléze stal filmový scénář. Obchůdek vlastnila židovská majitelka Rózika Švarcová (ve filmu Rozálie Lautmannová). Hlavní postavou je ovšem „arizátor“, obyčejný truhlář Tóno Brtko, který stařenu nejprve vyháněl z obchodu, když ovšem viděl, že venku řadí Židy k deportaci, starou ženu strčil velmi prudce do komůrky a neúmyslně ji zabil. Potom spáchal sebevraždu. Scenáristé (L. Grosman, J. Kadar a E. Klos) nabízí k řešení otázku viny za válečnou tragédii a tvrdí, že za spáchané zlo nejsou zodpovědní pouze jeho strůjci, ale i lidé, kteří se ho nepokoušeli zastavit. Oscarová komise hodnotící film vyzdvihla nejen práci režisérů, ale i výraznou hudbu Zdenka Lišky a herecké výkony Jozefa Kronera a Idy Kamiňské. Autorka monografie uzavírá analýzu filmového díla jeho aktualizací

¹ Pozri: Marcineková, Jaroslava a kol. 2018. *Fragmenty židovstva (Snina a okolie)*. Snina: ELINOR.

v dnešní době: „V dnešnej dobe je potrebné pripomínať si tento film, lebo Slovenskom i Európou sa valí vlna neofašizmu a neonacizmu“ (49).

V kapitole *Masaker Židov v Zemplínskom regióne* autorka pripomína hrůzné události, na které obyvatelé těchto obcí dodnes vzpomínají velmi neradi. Jejich strůjci byly „ozbrojené sily tzv. banderovcov, čiže príslušníkov oddielov Ukrajinskej povstaleckej armády“ (51), které se na východním Slovensku v letech 1945-47 opakovaně pohybovaly a mj. kradly obyvatelům vesnic i měst potraviny, obuv, vojenské dokumenty a jiné cenné předměty. V prosinci 1945 začali také vraždit – Židy a komunisty. Šestého prosince 1945 v den oslav chanuky (neboli svátku světla a zasvěcení) zavraždili velmi surovým způsobem 11 lidí v domě obchodníka Poláka. Vše cenné samozřejmě ukradli. Vše, co v domě zůstalo, si potom rozdělili vesničané, kteří se příštího rána v domě sešli. (V listopadu r. 1996 odhalili v Kolbasově na budově obecního úřadu pamětní desku jako vzpomínku na tuto událost, kterou přežila pouze jedna z dívek ukrytá pod postelí.) Autorka, čerpajíc z publikace J. Marcinekovej a kol., uvádí, že území severovýchodního Slovenska bylo v letech po druhé světové válce postiženo chudobou a hladem, navíc se po něm pohybovaly různé zločinecké skupiny, které se nevyhýbaly krádežím židovského majetku. Ve společnosti nadále panovaly antisemitské nálady. Poté autorka uvádí krátkou informaci o již zmíněné Ukrajinské povstalecké armádě, která bojovala za 2. světové války na straně Němců a snila o vytvoření samostatného ukrajinského státu. Proslula krutostí vůči civilnímu obyvatelstvu – nejen židovského původu. Dodejme ještě, že publikace obsahuje *Přílohy*, z nichž C 13 (88 – 91) uvádí další údaje o zakladateli armády, Stepanu Banderovi (1909 – 1959), „zločinci, alebo národnom hrdinovi“ (90), a „činnosti“ jeho skupin na území východního Slovenska. Jejich řádění učinily přítrž československé složky národní obrany a vnitra, které je zlikvidovaly. Je důležité uvést, že původním cílem banderovců, od 30. let 20. století příslušníků Organizace ukrajinských nacionalistů, bylo Polsko, kde masově vraždili a kde jejich vůdci, Stepanu Banderovi, hrozil r. 1934 trest smrti, změněný ovšem na doživotí pod tlakem veřejného mínění. Smrt si ho nakonec našla r. 1959 – byl otráven. Autorka publikace tohoto muže považuje za „kontroverzného nacionalistu“ (91).

V kapitole *Masaker Židov v Zemplínskom regióne* autorka mapuje také místa posledního odpočinku Židů, tj. „židovské cintoríny“, včetně jejich popisu, kupř. symbolů na náhrobních deskách, které nesou informace o zesnulém, kupř. kytičky, zvířátka, symboly zaměstnání. Náhrobky vážných židovských rodin nesou symboly žehnajících rukou. Uvádí jejich počet (cca 1000), z nichž mnohé jsou zdevastované. Některé byly vyhlášeny Národními kulturními památkami. Podle mínění autorky je třeba všechny důkladně zdokumentovat.

Následující kapitola nese název *Antisemitské nálady v spoločnosti*. Autorka se vrací hluboko do historie, do dob starého Egypta, a právem tvrdí, že už tehdy se rodila nenávisť vůči židovskému národu, antisemitismus, který ve 20. století přerostl v hrůzný holocaust vůči židovské diaspoře. V této souvislosti zmiňuje, že současný antisemitismus na sebe bere jevovou formu okázalého vlastenectví, patriotismu, nutné ochrany před nepřítelem, který škodí národu ve smyslu: „my“ jsme ti dobří, „oni“ špatní. Pripomína roli různých symbolů, vedle svastiky kupř. čísla 88 vyjadřující spojení „Heil Hitler“, také hesla ZOG jako označení zemí, které tajně řídí Izrael, tj. země Severní Ameriky a Evropy. Kapitola obsahuje také „Návrh kultúrno-osvetových činností“ za účelem prohlubování poznatků o historii a kultuře etnika vyznávajícího židovskou víru. Autorka proto vytvořila „Kalendár našich aktivít“, sestávající z 10 činností, resp. námětů pro rodinnou akci („Stála expozícia – Dom Gizely Lipovskej“), besedu na téma „Nemí svedkovia nie až tak dávnej minulosti“, exkurzi po stopách židovských hřbitovů, sběr dobových fotografií od lidí z regionu, vernisáž obrazů se židovskou tematikou, celospolečenskou diskusi o holocaustu, vztyčení pomníku obětem masakru v Kolbasově, střetnutí s potomky obětí holocaustu, kupř. rodinou Arnošta Rosina, akci studentů pod názvem „Nájdí svojho židovského predka“ a exkurzi pro veřejnost po židovských synagogách, jejichž fotografie kniha dále nabízí.

V *Závěre* autorka konstatuje, že židovská diaspora východního Slovenska i její každodenní život (i smrt) zůstává stále předmětem výzkumu, publikací, brožur, článků, i když – jak se domnívá, zůstává stále mnoho neobjasněného. Cituje ještě další prameny týkající se židovské problematiky, z nichž snad nejnovější je publikace W. Tokarczuka a J. Bocana pod názvem *Medzi troma hranicami: Vampír z Bieščad v Uličskej doline* (z r. 2019). Jak také uvádí, poslední knihou o banderovcích je *Nik ich nečakal* J. Hrubovčáka (z r. 2018).

Monografie S. Hreškové uvádí pečlivý seznam použité literatury a (od str. 81) přílohy představující mj. *Maďarský židovský lexikón*, také fotografie přeživších Osvětim a jiné tábory, rovněž pamětní desku v Humenném, židovské hřbitovy a kaple.

Zmíněná publikace představuje tak podnětnou příručku pro další vědecké bádání i cenný zdroj informací pro učitele, knihovníky a osvětové pracovníky toužící poznat židovskou kulturu východního Slovenska.

KONTAKT

PhDr. Alena Mikulášková
a.m.25267@seznam.cz